

XIV. ULUSLARARASI BÜYÜK TÜRK DİLİ KURULTAYI BİLDİRİLERİ KİTABI

Azerbaycan – Bakü

26-27 EYLÜL 2019

AHMET MİTHAT EFENDİ VE KAFKAS COĞRAFYASI (COĞRAFYA MERKEZLİ OKUMA EKSENİNDE *GÜRCÜ KIZI* VE *KAFKAS*)

Dr. Öğr. Üyesi Bahanur Garan-Gökşen*

ÖZET

Ahmet Mithat, Kafkas coğrafyasını *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* eserlerinde tüm yönleriyle ele almaktadır. Bu romanlarla Kafkasya'nın gelenek, göreneklerinden giyim kuşamına, iklimsel özelliklerinden bölge halkının tarihsel geçmişine kadar pek çok coğrafi unsura değinerek coğrafya merkezli inceleme için olanak sağlamaktadır. Bu bildiride beşerî, kültürel ve fizikî coğrafyaya dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kafkasya'nın yer şekilleri, iklim şartları ve tabii güzelliklerinden yola çıkılarak bölgenin yaşam standartları “fizikî coğrafya” alt başlığıyla incelenirken Kafkas halkının ruhsal ve fiziksel özellikleriyle coğrafyaya olan ilişkileri “beşerî coğrafya” başlığı altında yorumlanmaktadır. Düğünlerden cenaze törenlerine, giyim tarzından âdetlere, eğlence anlayışından yemek kültürüne Kafkasların kültürel zenginlikleri “kültürel coğrafya” başlığı altında ele alınmıştır. Ayrıca “iktisadî coğrafya” başlığı altında bölgenin iktisadî olanakları değerlendirilmiştir. Bu bildiride coğrafya merkezli okuma ile *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* eserleri yeniden yorumlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk edebiyatı, Ahmet Mithat Efendi, *Kafkas*, *Gürcü Kızı*, fizikî coğrafya, kültürel coğrafya, beşerî coğrafya, iktisadî coğrafya.

Giriş

Coğrafya merkezli okuma “géo-littéraire” yaklaşım; metindeki mekân kavramını genişleten, coğrafyayı ön planda tutarak sosyal ve kültürel açılımlar getiren, metne yeni anlamlar kazandıran bir okuma biçimidir.

Bir yazarın yetiştiği coğrafya gerek kültürel özellikleriyle gerek iklim koşullarıyla yazara birtakım özellikler kazandırır, coğrafya merkezli okumayla yazar ile coğrafya arasındaki bağ açıklanarak metin yeniden yorumlanır. Bu bağlamda Türk edebiyatında coğrafya-edebiyat ilişkisine değinen araştırmacılardan ilki “Edebiyat Coğrafyası” yazısıyla Mehmet Kaplan'dır (Kaplan 1978: 185-188). Yine Mehmet Kaplan'ın danışmanlığında yapılan lisans tezi ile coğrafya-edebiyat ilişkisi kuramsal olarak incelenmeye başlanmıştır. Can Kaya'nın *Abdülhak Hamid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma* adlı tezinde, coğrafyanın eser üzerindeki etkisi üç bölüme ayrılır: “1. Fizikî bünye ve tabii muhit tesiri, 2. İctimaî muhit tesiri, 3. Kültür muhiti tesiri”(Kaya 1952: 3). İlk maddeye karşılık gelen yazarın doğup büyüdüğü coğrafyadır, diğer maddeler de yazarın yaşadığı ve kültürel birikimini oluşturduğu sosyal çevresidir. Emel Kefeli de *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz* adlı kitabı ile edebî metinlere yeni kapılar açan bu okuma biçimini Türk edebiyatına 2006 yılında tanıtmıştır. Coğrafyayı “geniş bir mekân incelemesi” olarak değerlendiren Kefeli, mekânın poetikasıyla yola çıkarak Türk edebiyatına yansıyan Akdeniz imajını incelemiştir (Kefeli 2006: 7). Bu bağlamda edebiyat-coğrafya merkezli incelemelerini yazar üç grupta sınıflandırır: “1. Yazarın hayat

* İstanbul Arel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bahanurgaran@gmail.com

coğrafyası, 2. Metnin/yazarın edebî coğrafyası, 3. Seçilmiş bir coğrafyanın farklı yazarların duyuş tarzı ve gözlemlerindeki yansımaları” (Kefeli 2006: 16). “Coğrafya Merkezli Okuma” adlı makalesinde de Batı edebiyatında Livingstone’ndan Mme de Stael’e, Braudel’den Pierre George’ye, Paul Vidal de La Blache’den George Perkins Marsh’a kadar pek çok yazarın edebiyat-coğrafya ilişkisi ile ilgili görüşlerine yer veren Kefeli, bu inceleme şeklini Braudel’in mekân bilimi kavramıyla temellendirir: “Edebiyat coğrafya ilişkisi ve bu ilişkiyi merkezleyen metin incelemelerinde coğrafyanın ‘mekân bilimi’ tanımı ve Braudel’in ‘toplumun mekân aracılığıyla incelenmesi’ şeklinde yaklaşımı yönlendirir” (Kefeli 2009: 428). Bu konuda Andre Ferré’nin düşüncelerini de özetlerken Kefeli, coğrafya merkezli incelemelerde metni yorumlarken yazarın seyahatleri, coğrafi deneyimleri, doğduğu ya da yaşadığı coğrafyanın izlenimleri yanında seçilen bir coğrafyanın içeriği ile gerçek ve kurgusal mekânlara ait tasvirlerden de yola çıkılabileceğini belirtir (Esen ve Köroğlu 2006: 218). Ahmet Mithat’ın *Acâib-i Âlem* adlı eserinin yol haritasını çizen yazar, eserde geçen yerleri “sosyal ve kültürel mekânlar”, “tarihî mekânlar” ve “coğrafi konumu ve sosyal hayatı ile özellik gösteren bölgeler” olarak alt başlıklara ayırarak inceler (Esen ve Köroğlu 2006: 225-226). Edebiyat-coğrafya ilişkisine Gürsel Korat da değinmiştir ve yazarların estetik bir obje olarak doğayı ele alış biçimlerini üç gruba ayırmıştır: “1. Doğayı ve edebiyatı analoji haline getirerek yazanlar, 2. Doğayı değil de olayı öne çıkararak yazanlar, 3. Belli bir coğrafyayı öne çıkararak yazanlar” (Korat 2005: 52-55). Görüldüğü üzere yazarın coğrafyayı algılayış biçimi eserlerini dolaylı ya da doğrudan etkilemekte ve bir metni yeniden anlamlandırmaya çalışan araştırmacılar için de farklı bir yöntem oluşturmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi’nin Coğrafya Anlayışı ve Hayat Coğrafyasında Kafkasya

Ahmet Mithat Efendi “hace-i evvel” olarak okuyucularının bilgisini ve kültürünü arttırmak için eserlerinde geniş bir coğrafya kullanır. Yine yazarın coğrafya ile ilgili düşüncelerine “Roman ve Romancılık Hakkındaki Mütalaamız” makalesinden de ulaşırız. Yazara göre romancı yazacağı mekânı gidip görmemiş bile olsa orayla ilgili haritalardan, coğrafya kitaplarından bilgi edinmelidir (Ahmet Mithat, 2018, s. 80).

Kâinat ve Mufassal gibi ansiklopedik tarih ve coğrafya eserlerinin yanında *Fünûn-ı Coğrafya*¹ adlı bir eser yazması da Ahmet Mithat’ın coğrafyayı önemseyen bir yazar olduğunu kanıtlar. Ahmet Mithat Efendi’nin *Letaif-i Rivayat*’ı üzerine coğrafya merkezli bir inceleme yapan Neşe Bilgiç, bu tezle *Letaif-i Rivayat*’ın coğrafi sınırlarının Batı’da Fransa’dan Doğu’da Kafkasya’ya, Güney’de Kongo’dan Kuzey’de İstanbul’a kadar uzandığı tespit edilmiştir. *Letaif-i Rivayat*’ta yer alan hikâyelerden *Esaret*’te ve *Firkat*’te annesinin memleketi olan Kafkasya’ya da yer verilir. Kafkas coğrafyasını yazar, bu hikâyeler dışında *Çerkes Özdenleri* adlı tiyatro oyununda ve *Kafkas* ile *Gürcü Kızı* romanlarında da işlemiştir. Zira annesinin Kafkasyalı olması nedeniyle yazarın hayat coğrafyasında Kafkasya’nın yeri büyüktür:

Ahmet Midhat, Kafkasya’da Adıgeler’in Hağur ailesindedir. Yazar, Kafkas-Rus savaşları sırasında ailesinin Şapsığ yöresinden İstanbul’a göç etmesi sonucu İstanbul’da Tophane’de doğar. Tophane semti o dönemde çok sayıda göçmenin oturduğu bir yerdir. Ahmed Midhat, doğduğu topraklara sahip çıkan bir yazardır. Bu nedenle İstanbul’da kurulan ‘Çerkes İttihad ve Teavün

¹ *Fünûn-ı Coğrafya* ve Ahmet Mithat’ın coğrafya anlayışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Bilgiç 2008: 3-8.

Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır. Firkat hikâyesinde Kafkas yerleşim düzeni, köyler, Kafkas halkının fiziksel özellikleri, iklim, bitki örtüsü, Kafkas halkının giyim kuşamı gibi özellikler hakkında bilgi verilir (Bilgiç 2008: 78).

Kafkasları her daim önemseyen yazar Kafkaslara mensup bir cemiyete de üye olarak oradaki halklarla olan ilgisini kanıtlamıştır. Adnan Cankılıç'ın KKKD'de yaptığı sunumdan edindiğimiz bilgilere göre yazar, Kafkas tarihini incelemek ve belgelendirmek amacıyla bu kurulda çalışmalar yapmıştır, hatta *Çerkes Özdenleri* ve *Kafkas* romanı da bu çalışmalarının ürünüdür (Cankılıç 2011: 2). Ahmet Mithat'ın bu coğrafyayla ilgilendiği kadar Kuzey Kafkasya halkı da onun eserleriyle yakından ilgilidir:

Ahmet Mithat Efendi, Tatar Türkçesine aktarılan ve basılan eserleriyle İdil-Ural bölgesinde en çok tanınan Osmanlı Türkü yazarlardan birisidir. Ahmet Mithat'ın bu bölgeden basılan eseri *Terbiyeli Baba* (Kazan 1898), *Kıssadan Hisse* (Kazan 1902), *Hayal ve Hakikat* (Kazan 1908) vb.dir. Özellikle İslâm dinini müdafaa eden üç ciltlik *Müdafaa* (1883-1885) adlı eserinin Tatar âlimlerince çok istifade edildiğini belirten Fatih Kerimî, İstanbul'a giden her Tatar Türkünün Ahmet Mithat Efendi'yle mutlaka görüştüğünü kaydeder (Şahin 1999: 5).

Erdal Şahin'den alıntıladığımız bu bilgilerin kaynağı Fatih Kerimî'dir². Ahmet Mithat'ın Rusya'da bulunan Türkler arasında da ne derece tanınıp sevildiği Hüseyin Bargan'ın "Ahmet Mithat Efendi ve İdil-Ural Türkleri" yazısında³ da vurgulanır. Hayrünnisa Topçu'nun Rızaeddin bin Fahreddin⁴'in *Ahmed Midhat Efendi* adlı eseri üzerine yaptığı incelemede de Rusya'daki Türkler ile Ahmet Mithat'ın ilişkisi tespit edilmiştir. Topçu'nun da vurguladığı üzere Rusya'da Müslümanlar arasında Ahmet Mithat Efendi, sevilen ve okunan bir yazardır (Topçu 2009:166).

² Fatih Kerimi Ahmet Mithat'ın Rusya Müslümanları ile ilişkisini şu şekilde anlatır: "Midhat Efendi eserlerinin Rusyalı Müslümanlar arasında o derece makbule geçmesinin sebebi pek zahirdir. Rusyalı Müslümanlar her bir muhakeme ve tefekkürlerinde dini rehber tutuyorlar, ulum ve fünunda dini nokta-i nazarından bakıyorlardı. Ahmed Midhat Efendi de eserlerinde de daima meali-i İslamiye'yi ve hikmet-i diniyeyi öne sürer, ulum ve fünunu, temeddin ve terakkiyi daima din ile barıştırmağa çalışırdı. Şuna göre, onun eserleri Rusyalı Müslümanların pek hoşlarına giderdi" (Kerimi 1913: 97-98).

³Hüseyin Bargan "Ahmet Mithat Efendi ve İdil Ural Türkleri" adlı makalesinde Rusya'daki Müslümanlarla Hâce-i Evvel'in yakınlığını şu cümlelerle yansıtır: "İdil Ural Türkleri arasında Ahmet Mithat Efendi kadar malûm ve meşhur olan ikinci bir Türk yazarı olmasa gerek. Bunun içindir ki, meş'um vefat haberi büyük yankı ve üzüntü uyandırmıştır. Gazete ve dergiler taziye haberleri ve onunla ilgili hatıra yazılarıyla dolup taşar. 16 Aralık 1912'de vefat eden A. Mithat Efendi, Fatih Kerimi'nin başmuharrirliğini yaptığı Vakit başta olmak üzere; *Tercümen*, *İdil*, *Sibirya*, *Kuyaş*, *Yulduz* ve *Şura* gibi bölgenin bütün gazete ve dergileri onun hakkında sitayişkâr makaleler yayımlarlar. Vefat haberi üzerine bütün medrese ve mekteplerde şakirtler ve evlerde onun romanlarıyla okuma zevkini tatmış genç kızlar ruh-ı paklarına Kur'an tilâvet eder, hatimler inerler" (Bargan 2002: 21).

⁴ Rızaeddin bin Fahreddin'in Ahmet Mithat Efendi ile ilişkisi için ayrıca bakınız: Öner 1998: 663-669.

Gürcü Kızı ve Kafkas Romanlarının Coğrafya Merkezli İncelenmesi

I.Fizikî Coğrafya

I.I. İklim, Bitki Örtüsü ve Coğrafi Şekiller

Kafkaslar bu eserlerde iklim, bitki örtüsü ve coğrafi şekilleri ile uzun uzun anlatılır. Yazar, bu coğrafyayı ne kadar iyi tanıdığını fizikî coğrafyayı tüm detaylarıyla betimlemeyerek kanıtlar. *Kafkas* romanında bu bölge, iklim koşullarıyla ele alınır. Kafkaslarda Nisan ayında İstanbul'un şubatından daha ziyade kış mevsiminin hissedilmesi bölgedeki iklimin sertliğini vurgular. Kafkasların coğrafi şekilleri ve bitki örtüsünün çeşitliliği de eserde geniş yer edinir:

Dokuz yüz metreden ziyade mürtefi bir tepenin, aşağı doğru indikçe meyli artan ve nihayetinde âdeta düzleşen dameninde, turna gözü gibi bir kaynağın nabeân lâfzıyla tabiri yakışık almayan ve feverân lâfzıyla tavsifi lazım gelen kaynaşısı ve on beş yirmi kadar gayet cesim çınar ağaçlarının işbu saha üzerine saye salışı ve ipek gibi ince ve lâtif bir çemenin kaliçe-i zümrüdîn-âsâ oraları keçeleyişi tasavvur olunur ise, letâfet-i mevkiiye kendiliğiyle nazarlarda teccüm edebilir (Ahmet Mithat 2000: 371-372).

Yine *Kafkas* romanında coğrafyanın tabii güzellikleri incelikle yansıtılır. Yazar, dağların üzerinde yaz kış erimeden duran karları başına taç giymiş güzel kadınlara benzetir. Binlerce metre yüksekliğinde bulutlara değen kayalar kudretli ve ihtişamlı görüntüleri ile görenlerde korku hissine nazaran hayranlık uyandırır. Çamların arasından ninniler söyleyerek gelen rüzgârın temiz ve güzel kokusu mezarlarında yatan ölümlere dahi huzur verir. Aynı zamanda bu güzel coğrafya çeşit çeşit hayvana da ev sahipliği yapmaktadır (Ahmet Mithat 2000: 158).

Gürcü Kızı romanında da Kafkas doğası tüm detayları ile karşımıza çıkar. Daryal Boğazı'nın görüntüsü ve bu boğazın isminin nereden geldiği hakkındaki rivayetler eserde geniş yer tutar. Ahmet Mithat'ın tabiri ile bir kuyu gibi insanı saran dağların şekillendirdiği "Sedd-i Kaf" denilen bu boğazın oluşumu efsanelere dayandırılır. Yine anlatıcı yazarın⁵ anlattığı efsanelerden Daryala adlı bir kraliçenin varlığını ve gelen geçenden baş almak için bu boğaza kale kurduğunu öğreniriz. Rivayete göre; bu kraliçe yolculardan beğendiği bir erkek olursa onu kaleye alıp gönül eğlendirdikten sonra Terek nehrine atıp boğar. Bu tarz efsanelerin varlığı bölgede sözlü kültürün gelişmiş olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Bu boğaza ihtişamından dolayı Sedd-i Kafkas dışında pek çok isim verilmiştir. Anlatıcı yazardan edindiğimiz bilgilere göre; Daryal ismi de Tatar-Türk dilinden gelmektedir, bu kelime "Dar yol" şeklinde iken zamanla "Daryal" halini almıştır ki bu geçit bahsedildiği gibi ismini yansıtmaktadır. Terek nehri de yüksek dağların arasından geçen yolun içinden akmaktadır. Bu boğazın etrafında duvarlar, hisarlar, kale harabeleri görülür. Yekpare kayalar beş altı yüz metre yüksekliğinde olduğundan bu yer, ancak güneşi en tepede olduğu zaman birkaç saat görebilir. Etraftaki yüksek tepeler her dem karla örtülüdür, sadece temmuz-ağustos aylarında karlar yumuşar ve bunun sonucunda da boğazı tıkayacak şekilde çığ düşmeleri meydana gelir. Ahmet

⁵ Gilliom Sanc adlı seyyahın anlattığı bu hikâyeyi aktaran Ahmet Mithat, söz konusu hikâyede yorumlamalara da yer verdiği için biz çalışmamızda hikâyeyi yazıya döken Ahmet Mithat'ı "anlatıcı yazar" olarak adlandırdık.

Mithat, bu engebeli arazide yaşayan Çeçen ve Gürcülerin Rus askerleri ile mücadelesinin çetinliğine de değinmeden geçmez. Peşavi ve Tevşini denen bu kabilelerin yaşadıkları yere ulaşmak ise oldukça güçtür. Bu yollar genişken Gürcistan savaşı sırasında Rusları engellemek için taşçı burgusu ile delinip, barut doldurup, lağım atılarak geçilmez hâle getirilmiştir ve daha sonra da ağaçlar vasıtasıyla mümkün olduğunca onarılmaya çalışılmıştır. Dar yolların ardından köylülerin yaşadığı uzun ve geniş bir vadi ortaya çıkar ki burası yalçın kayalardan ziyade çam, meşe, ceviz, kestane, fındık, şimşir gibi rengârenk ağaçlarla bezelidir. Bu vadide iki köy muntazam bahçeleri ile yer alır. Peşavi vadisinin dağları, koruları, tarlaları, bahçeleri, akarsuları, pınarları da eserdeki coğrafyayı yansıtmaktadır.

Eserin önemli mekânlarından biri de Tiflis şehridir. Tiflis maden sularının kaynağı olan bir şehir olması bakımından önemlidir. İsmi de bu özelliğinden dolayı Gürcü dilinde “sıcak şehir” anlamında olan “Teflis Kalaki” den gelmektedir. Önceden sıcak suların değeri bilinmezken Ruslar sayesinde bu şehirde pek çok hamam ve banyo yapılmıştır. Ayrıca Tiflis’ten Bakü’ye giden yolların anlatılması ile pek çok şehrin ismi de zikredilmiş olur. Derbent iskelesi, Yüri ve Alazan nehirleri, Demir Kapı ve Daryal Boğazları, Salyan Kasabası, Şirvan Vilayeti, Aras nehri bunlardan birkaçıdır.

I. II. Tarihî ve Turistik Mekânlar, Şehirleşme ve Mimari

Tarihî yapılar bir coğrafyayı tanıtan önemli unsurlardandır. Kafkas coğrafyasında musiki dışında geri kalmış bir diğer alan olarak mimariye dikkat çeken yazar, *Kafkas* romanında zayıf malzemeyle yapılan yapılardan bahseder. Kaplan Bey’in evi ise Kafkas modasına nazaran Avrupa tarzı dekore edilmiş iki katlı kârgir bir binadır. Kaplan Bey’in Katerina için yaptırdığı “Katerinaski Salon” diye adlandırdığı Rus mimarisinden yola çıkarak dekore ettiği salon, Kafkas kabileleri arasında hatta Sohum’da bile bir eşi daha olmayan güzellikle tanzim edilmiştir. Yurtdışından getirilmiş mobilyaları ve kütüphanesi Kaplan Bey’in üzerindeki Rus etkisini göstermektedir.

Sohum şehrini “Şehr-i mezkûr Çelesor denilen bir küçük nehrin Karadeniz’e karıştığı mahalde teşekkül eyleyen gayet açık ve ekser rüzgârlardan barınmaya gayr-ı sâlih bir koy üzerinde vakidir” (Ahmet Mithat 2000: 164) cümlesiyle tanıtan yazar, Sohum’un şehirleşmesinde Rusların gösterdiği çabanın altını çizer. Ruslar medenileşme konusunda Batı’yı Osmanlı’dan önce örnek almaya başlamıştır. Şehir bilincinin olmadığı yerlerde Türklerin tarihî eserleri zamanla yok olmuştur. Bir Osmanlı şehri olan Sohum ise Rusların eline geçtikten sonra yeniden yapılandırılarak tarihî değerlerini kaybetmeden bir Avrupa kentine dönüştürülmüştür (Ahmet Mithat 2000: 164).

Gürcü Kızı’nda üzerinde ısrarla durulan Tiflis şehri Kafkas coğrafyasının önemli merkezlerinden birisidir. Eski Tiflis, Yeni Tiflis ve Kaplıcalar Mahallesi’nden oluşan bu şehrin eski sahipleri olan Gürcülerin yanında yabancıların çoğu da Yeni Tiflis’te oturur. Sokaklarının geniş ve muntazam olduğunu belirten yazar, mimariyle Yeni Tiflis’in Avrupalılık ve Asyalılık arasında örnekler sergilediğini söyler. Şehrin büyük çarşısı ve kervansarayları, Hükümet Konağı, Erkân-ı Harbiye Dairesi, Jimnaz denilen Mekteb-i Kebir Yeni Tiflis’te yer aldığından şehrin bu kısmı daha ehemmiyetlidir (Ahmet Mithat 2003: 496-497). Yine Kutais kasabası da tarihi önemi olan bir yerleşim alanıdır.

Peşavi Prensi Danyal’ın evi Kaplan Bey’in Avrupaî tarzda tanzim edilmiş evine nazaran geleneksel Türk evlerine benzemektedir. Toprak ocak, kilimler, abalar, hayvan postları

ile dekore edilmiş olan ev, bu kavimin köklerine bağlılığını hayatlarının her alanına yansıtıklarını gösterir (Ahmet Mithat 2000: 428). Romanda tasvir edilen şehirlerden birisi de Şamahi'dir. Altı bin nüfusluk bu şehir biri eski, biri yeni ve mamur iki bölümden oluşur. Hazar Denizi sahilinin savunması için Aras nehri boyunca bir savunma hattı oluşturduğundan ve Şamahi de bu noktada konumlandığından şehir askerî önem taşır, bu sebeple kumandanlık merkezi bu şehirde bulunur ve halkın çoğunu askerler oluşturur. Bu cümlelerden de görüleceği üzere yazar, Kafkasya'daki pek çok önemli mekâna yer vererek eserin coğrafyasını tüm unsurları ile ortaya koymuştur. Bölgenin kültürel yapısının da bir parçası olarak değerlendirebileceğimiz tarihî ve turistik yerler beşerî coğrafyanın da temelini oluşturur. Şehirleşme ve mimari alanında da konuşan yazar Ruslarla Türkleri kıyaslar. *Gürcü Kızı*'nda şehirleşmenin anlatıldığı bölümlerin bir Avrupalı gözüyle Alman seyyah Gilliom Sanc'ın ağzından aktarılması Avrupalılarla Türklerin kıyaslanması açısından da önem teşkil eder. *Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi* adıyla kapsamlı bir doktora tezi hazırlayan Serap Aslan Cobutoğlu'nun da belirttiği üzere "Ahmet Midhat Efendi, kurgusal olarak seyyahın, bizzat tecrübe ettiği Kafkasya macerasını, okuduğu tarih kitaplarıyla ve o coğrafyaya dair hissettiği derin duygularla da birleştirerek roman hâline getirmiştir" (Cobutoğlu 2014: 198).

II. Kültürel Coğrafya

II. I. Kılık-Kıyafet

Bir bölgenin kılık kıyafetine özgü nitelikler o bölgeyi folklorik anlamda tanıtır ve kültürel coğrafyanın açıklanması için ipuçları verir. Sert iklimli bölgelerde kalın ve yünlü giysiler kullanılırken ince kumaştan yapılmış giysiler ise sıcak iklimli bölgelerde tercih edilir. Dolayısıyla bu durum bölgelerin kendine özgü bir giyim tarzı oluşturmasına vesile olur. Yazar *Kafkas* romanında bu bölge insanının giyim tarzını detaylarıyla tanıtır. Romanda Kafkas kalpakları, Kafkas çakşırı, Çerkes çarığı gibi giysilerin adı geçer (Ahmet Mithat 2000: 174). Kaplan Bey vasıtasıyla yazar, Kafkasyalıların kıyafet tarzını da yansıtır. "Kalpağa ve setrinin önlerine, yenlerine, eteklerine ve pantolonun yanlarına, paçalarına ve fişeklerin etrafına sırma şeritler gezdirmek Kafkas erbâb-ı servetin âdetleri ise de" (Ahmet Mithat 2000: 174) cümlelerinden de anlaşılacağı üzere kıyafetteki süslemeler Kafkasyalıların refah düzeyini gösteren önemli unsurlardandır. Ayrıca Kaplan Bey, millî kıyafetlerle beraber alafranga kıyafetleri de tercih eder. Yazar, Kaplan Bey'in Rusya'da yetişmesi gereği etkisi altında kaldığı Avrupaî kültür anlayışının yanında, özünü unutmadığını gösterircesine geleneksel kıyafetler giydiğini de vurgular. "... şekil ve kıyafet insana benzer birtakım behâyimden ibarettir" (Ahmet Mithat 2000: 189) diyen Katerina'nın babası ise Kafkasyalıların kaba bir görünüm veren kıyafetlerini eleştirir. Bölgenin sert iklimi giyim kuşama özeni de beraberinde getirmiş, insanlar yünlü ve deriden yapılmış kıyafetlere yönelmiştir.

Gürcü Kızı romanında da Peşav Gürcülerinin kıyafetleri folklorik değer taşıması bakımından incelememiz adına önem arz eder:

Başka yerlerde görülen Gürcüler İstanbulluların giydikleri setrîye müşabih ve fakat etekleri daha kırmalı ve göğsü kopçalı bir setrî ile pantolon ve kundura ve başlarında Rus şapkası ile lâbis iseler de Peşav Gürcüleri hâlâ çerkezlerin lâbis oldukları uzun etekli ve göğsü hazırlıklı beyaz ve sarı kılaptan şeritli libaslarla mülebbes olup başlarında dahi Tatar kalpağı ile Acem papağı

arasında kuzu derisinden mamul birer külâh görülür. Kadınları ise bir zamanlar şark taraflarında telebbüsü mutat olan yırtık ve uzun etekli ve uzun yenli entarileri aynı kumaştan şalvarlar üzerine giyerek başlarına koydukları mahrût-ı nâkıs şeklindeki canfes serpuşların üzerine tûlbent sararak tezyin ederler ki vücutları, endamları fevka'l-hat tenasüp olduğundan giydikleri libasları da kendilerine ziyadesiyle yakışır”(Ahmet Mithat 2003: 427).

Anlatıcı yazarın gelin gemisindeki esirlerin Bakü'ye, Hüseyinkulu Hasan'ın sarayına getirilmesini anlattığı satırlarda geleneksel kıyafetlerini korumayı başarmış olan “Yeni İraniler”e de değinir ve bölgenin folklorik giyim tarzını şu sözlerle betimler:

Başta yarım arşından ziyade uzun ve sivri ve en yukarısı cüz'ice içine doğru kıvrılmış bir külâh ki en nefis ipek gibi Ejderhan kuzu derisinden yapılır. Arkada bir setrî ki vücudunun belden yukarı kısmı ora kadınlarının Amazonları gibi vücudun tam biçimini gösterecek derecelerde sımsıkı olup etekleri ise baletlerin tûlden yapılan etekleri gibi kırma kırma bir sûret-i lâîfededir. Sımsıkı kolların pazı cihetleri bir pazıbentler ile sıkılıp tezyin edildiği gibi beldeki kemer, boyundaki hamayil ve kemere sokulmuş hançer ve kayışı boyundan aşırılmış kılıç hep bu kıyafetin esbâb-ı müzeyyenesindedir (Ahmet Mithat 2000: 582).

Doğu kültürüyle karşılaşmamış bu insanlar gördükleri karşısında şaşkına dönerler. Esirler kaleye vardıklarında hayrete düşüp bu ihtişamlı görüntüler karşısında kendilerini İran Şahı'nın huzurunda sanırlar. Hüseyinkulu Hasan'ın sarayı vasıtasıyla İranlıların mizacını örneklendiren yazar, geleneksel kıyafetler vasıtasıyla coğrafyanın kültürel değerlerini yansıtır.

II. II. Âdetler-Gelenekler-Görenekler

Misafire değer verme, saygı ve ikramda kusur etmeme Abazaların önemli geleneklerindedir. Bu konuda Ruslarla Kafkasyalıları karşılaştıran yazar, Abazaların misafiri el üstünde tuttuğunu belirtirken Ruslarda konuğa değer vermek gibi bir âdetin olmadığını söyler (Ahmet Mithat 2000: 271). Söz konusu misafirlik olunca bir kadının tanımadığı bir evde bile güvenle kalabileceği anlatılır.

Kafkasya'da yer alan bir âdet de kılıç kuşatma âdetidir. Bu âdete göre; savaşa giden erkeğe kılıç kuşatan kız, o beyin dest-i izdivacını kabul etmiş olur ve artık çift nişanlılık mertebesine ulaşır. Erkek, genç kızla nikâhlanana kadar kızın ailesi tarafından düşman gibi görülür, bu da kızın ailesinin nazı ve vakarı olarak yorumlanır (Ahmet Mithat 2000: 279). Erkeklerin kızlarla tanışıp sevgili olmaları da âdetlere göre gerçekleştirilir. Kızın mahcubiyetine ve istiğnasına karşılık erkek saygı ve nezâket çerçevesinde kendisini kabul ettirmeye çalışır. Onu görmek ve iltifatlarda bulunmak için her fırsatı değerlendirir. Erkek bölgenin misafirperverliğinden yararlanarak kızın evinde sohbet edebilir, fakat kızın kendisini savunacağını bildiğinden herhangi bir saygısızlıkta bulunmaz. Yazara göre de diğer ülkelerin kızlarıyla Kafkas kızları arasındaki fark burada ortaya çıkar. Diğer ülkelerin kızları karşısındaki erkeğin arzusunu anlayınca daha da yakınlaşıp rahat tavırlar içerisine girerken; Kafkas kızları kendisini toplar, ağırbaşlılıkla ve iffetle muamele eder. Genç kızların bu bölgede tembel tembel oturması ayıp karşılandığından âşık da bu fırsatı değerlendirir ve yardım istemek bahanesiyle sürekli kızın yanında gider. Yardımseverlik sıfatının hakkını veren Kafkasyalılarda istenilen yardım geri çevrilemeyeceğinden âşık,

bu bahaneyle genç kız ile iletişim kurar. Bu zamanlarda elinden geldiğince kendisini beğendirmeye çalışır, iltifatlarda bulunur ve en önemlisi de yiğitliklerinden bahseder. Kızın bu iltifatlar karşısında aldığı tavra göre delikanlı kızla ilgilenmeye devam eder ya da kızı rahatsız etmeden en küçük bir hakarete bulunmadan saygıyla aradan çekilir, âdetlere göre başka kısmetlerine engel olamaz, kıskançlık büyük bir ayıp olarak karşılanır. Ama kızın gönlü varsa delikanlı şakayı, iltifatı yavaş yavaş ciddiyete çevirir, daha da yakınlaşılır ve nihayetinde delikanlı kızı kaçıırarak evlenir. Kafkas âdetlerine göre iki gencin yakınlaşması bu aşamalarla gerçekleşir.

Sütannelik de Kafkasyalılar için önemli bir mertebedir. Bu bağlamda yazar da Guşamov karakteri aracılığı ile Kafkas halkının “Sütanne” kavramına anne kadar değer verdiğini vurgular. Yunus Kesahir, Esmacan’ı kaçırdığı gibi annesi olarak gördüğü sütanesiyle tanışmaya götürür. Kız kaçırılınca nikâha kadar aileyle uzun uzun konuşulur ve bu sohbetlerin uzaması “âdet” olarak nitelendirilir (Ahmet Mithat 2000: 301). Ailenin rızası alınana kadar beklenir ve sonra düğün yapılır. Kızın ailesi hemen cevap vermez, naz eder. Çünkü Guşamov’un tabiri ile Kafkaslarda “hemşiresini almak canını almak kadar mühim”dir (Ahmet Mithat 2000: 307). Kafkas âdetlerine göre kız kardeşle ağabeyi arasında her zaman bir mesafe olduğundan gönül işlerini konuşmak söz konusu bile olamaz (Ahmet Mithat 2000: 323).

Düğün gibi cenaze törenleri de belirli kaidelerle gerçekleştirilir. Esmacan’ın ilk sevgilisi Yunus’un Kazakların saldırısı sonucu ölmesi ile Kafkasların cenaze ile ilgili âdetleri de eserde yer bulmuştur. Yunus’un ölümünden bir süre sonra Kaplan Bey’in Esmacan’a âşık olarak kendisini kabul ettirmeye çalıştığı bölümlerde Kafkas âdetleri yine yer edinir. Rus terbiyesi ile yetişmiş Kaplan Bey, bir Kafkas gencine nazaran beğendiği kız karşısında rahat ve ısrarcıdır. Daha ilk karşılaşmalarında fazla yakın ve fütursuzca davranan Kaplan Bey’in bu tavrını yazar, Rus kadınlarına alışkın olmasına yorar. Kaplan Bey’in bu pervasızlığı ret cevabını almasına sebep olur. Yazara göre o, daha sonraki görüşmelerde yapılması gerekenleri ilk karşılaşmada peyda etmiştir. Orhan Okay ise Kaplan Bey’in bu tavrının Batılı bir erkek gibi yetiştirilmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Zira Kaplan Bey’in “Avrupa ve Kafkas âdetlerini birleştiren tarafları vardır” (Okay 2008: 242).

Kafkas erkeklerinin savaşa gönderilmesi de törenlerle gerçekleştirilir. Yazar, askerlerin dualarla, şiirlerle yolcu edilmesini uzun uzun anlatır. Asker, malzemesini tedarik edip ata binmeden önce annesinin, babasının ve diğer büyüklerinin ellerini öper. Bu esnada ağlanması, feryat edilmesi söz konusu bile olamaz, mümkün olduğu kadar herkesin neşeli olması ve askerın güler yüzle yolcu edilmesi gereklidir. Ancak sevgilisi ile ayrılırken birkaç damla gözyaşına izin verilir. Sevdikleriyle vedalaşan asker arş kumandasına kadar bekler: “...her köyde vücudu eksik olmayan ya bir ayrılık ağacı veya ayrılık çeşmesi, ayrılık kaynağı, ayrılık deresi, ayrılık kayası hâsılı bir ayrılık alâmeti altında toplanarak arş kumandası verinceye kadar bunları bir müessir sükût-ı umûmî istilâ ederek, herkesin gözleri muhakkak köy semtinde olur”(Ahmet Mithat 2000: 378). Bu âdetler dışında savaşa gitmeye hazırlanan askerlerin yanında Şirinşah’ın sırma işli yeşil bir bayrak açtığı da anlatılır. İstanbul’dan getirilmiş olup daha önce de Anapa Muharebesi’nde açılan bu bayrağın sadece Osmanlı Devleti’nin açtığı savaşlarda gösterilmesi âdettir. Askerler bayrağı öperek dualar eşliğinde neşeye yola çıkarlar.

Yine yiğitlikleri meşhur olan Peşavilerle Tevşini kavimlerinin savaş âdetlerinden bazıları şu şekilde yansıtılmıştır:

Cenkte şayet arka taraflarından yaralanırlarsa firar hâlinde yaralanmış oldukları iddiasıyla o mecruhun yarasına bakmazlar. Hatta cenkte düşmandan yüz çevirerek arkasından yaralandığı tahakkuk ederse bunu bir cinayet sayıp cezasını da ölümle tayin ederler. Kendi akrabalarından birisi katl edilecek olursa onun intikamını almayınca kadar sakallarını tıraş etmezler. Şayet tıraş edecek olan görülürse intikamdan vazgeçmiş olduğuna hüküm verilerek bunun da cezasını ölümle tayin ederler (Ahmet Mithat 2003: 458).

Gürcüler prenslerine karşı mutlak bir itaat ve sadakat içerisindedirler. Rus hâkimiyeti öncesi Gürcistan'da hükümetin mülkî, askerî ve adlî yetkisi prenslerin elinde olduğundan tebaanın malı ve canı da onların keyfiyeti altındadır. Ruslarla birlikte prenslerin nüfuzunda kısıtlamalara gidilmişse de bir prensin adam dövmesine, hakaret etmesine kimse karışamaz. Eğer prens, tebaasından bir adamı öldürürse ailesine beş on keçi veya bir at ya da birtakım elbise, kılıç, tabanca vs. hediyeler verirse onlar da bu hadise unutup müteşekkir kalırlar (Ahmet Mithat 2003: 435). Kendi prenslerine itaatleri yazara göre hiçbir kavimde benzeri olmayacak derecededir. İhtiyar Tigran gençken prensine ihanet etmiş, yakalanınca her gün öldüresiye dövülme cezasına çarptırılmıştır. Yıllardır prensinden ve daha sonra da oğlu Prens Danyal'dan dayak yediği halde hiçbir zaman şikâyetçi olmaması, hatta bunu hak ettiğine inanarak ceza fasıllarından mutlu ayrılması da bu halkın prenslerine olan bağlılıklarının yine bir göstergesidir. Bölgedeki hukuk sisteminin halkın kendi tercihiye kaldığı, her kabilenin kendi adaletini sağlamakla mükellef olduğu da vurgulanır. Bu yüksek seciyeli insanların hukuk anlayışının temelinde kendi vicdanları olduğundan yolsuzluk, kargaşa ve kötülüğe pek rastlanmaz.

Gürcü Kızı'nda da Peşaviler vasıtasıyla Kafkas halkının misafirperverliğine geniş yer ayrılır. Tiflis'ten Yüri nehrine, oradan da Şamahi'ye geçen seyyah pek çok evde misafir olarak kaldığını, izzet ü ikramla ağırlandığını söyler. Sohunkale'den Kutais yolu boyunca dağlıların yabancılara karşı gayet hürmetle yaklaştığını, evlerini açıp ikramda bulunmaktan zevk aldığını anlatılır. Sohunkale'ye gelene kadar sahilde yer alan köylerde ise hem dağ hem ova halkı kadim âdetlerini kaybetmiş, misafirperverlik şöyle dursun, yabancuları açgözlü davranıp dolandırmak için evlerini ticarethaneye çevirmişlerdir (Ahmet Mithat 2003: 419). Gilliom Sanc'ın da belirttiği gibi Kafkasya'daki halklar Rus medeniyetiyle nüfuz ettikçe değerlerini kaybetmektedir. Misafirperverlik örneğinde olduğu gibi Ahmet Mithat'ın Doğu-Batı karşılaştırmasına giderek manevi değerler bakımından Doğu'nun geleneklerine daha çok sahip çıktığını vurgulaması coğrafyanın geleneklerini tespit edebilmemiz açısından da önemlidir. Bu bağlamda *Gürcü Kızı* birçok Kafkas geleneğini barındıran önemli bir eserdir. Romadaki Rus-Abaza çatışması siyasi bir çatışma olmasının yanı sıra bir nevi medeniyetler çatışmasıdır. Bu eserde yer alan Gürcü çalgıları ve dansı folklor başlığı altında değerlendirilebilir. Anlatıcı yazar diğer milletlerin kadim danslarındaki hızlı ve çevik hareketlerin modernleşmenin etkisiyle azaltıp neredeyse yürür derecesinde hareketsizleştiklerini belirtirken Kafkasyalıların eski âdetlerini danslarında bile muhafaza ettiklerini söyler. Kafkaslar hızlı ve güç hareketler içeren kadim danslarını hâlâ korumaktadır. Bu zor hareketleri yapabilmek için hüner gerekli olduğundan çocukluktan itibaren iyi bir dans eğitimi alınması mecburîdir. Yine bir diğer âdet de "papaza ilk günah çıkarma âdeti"dir ve bu âdet Prens Danyal'ın ağzından nakl olunur. Babalar için onur verici bir olay olarak adlandırılan bu âdetin icrasında ziyafetler verilir, düğünler yapılır. Bu tören sırasında çocuk ne hediye isterse baba onu yapmakla yükümlüdür.

Bir olayı uzatarak anlatma *Kafkas*'ta olduğu gibi *Gürcü Kızı* romanında da söz konusudur. *Kafkas*'ta kız kaçırma olayının ardından damadın sabrını denemek için uzun uzun sohbetler edildiği görülürken bu romanda ise bir olayı, masalı, efsaneyi uzatarak anlatmanın bir gelenek hâlini aldığı anlaşılır.

II. III. Eğlence Anlayışı ve Yemek Kültürü

Bir coğrafyanın tanıtılmasındaki diğer önemli bir unsur da eğlence anlayışı ve yemek kültürüdür. İnsanların ne yiyip ne içtikleri neye gülüp eğlendikleri bölge insanının mizacının yorumlanabilmesi için olanaklar sunar. *Kafkas* romanında cevizli tavuk, ocak bacasında isletilmiş et ve yumurta, Çerkes peyniri, gözleme, puf böreği eserde adı geçen yöresel yemeklerdendir. Kafkas ikliminin getirdiği iştah hissi ile yemeklerin çeşitli ve lezzetli olması arasında bağ kurulur (Ahmet Mithat 2000: 367). Bölgeye özgü yemekler *Gürcü Kızı* romanında da mevcuttur. Keçi etinden yapılmış kebablar, yumurtalı köfte, kırmızıbiberli etli kuru fasulye yöresel lezzetlere örnek olarak verilir. Bu bölgede yemekte rakı içmenin bir âdet olduğuna yine romandan ulaşabiliriz. Eserin farklı kültürleri bir arada vermesi ile yemek kültürü de çeşitlilik göstermiştir. Almanların anlatıldığı bölümlerde Alman suppesi, mehlspeise denen hamur işi yemekleri, Alman çorbası ve el yapımı bira bölgeye has lezzetlerdendir (Ahmet Mithat 2003: 505). Ayrıca bölgenin güzel havasının iştah açtığı bu eserde de vurgulanarak fizikî coğrafya ile kültürel coğrafya arasında bağ kurulur.

Kafkas'ta Kaplan Bey'in Katerina'yı gezdirirken bir sahra cemiyeti tertip etmesi bölgenin eğlence anlayışını da görebilmemizi sağlar. Çerkes halkının at binmedeki mahareti uzun uzun anlatılır. Dağlık Kafkas coğrafyasında atlar önemli bir taşıma aracıdır. Atı günlük yaşamda çok fazla kullanan halk, bölgenin engebeli olmasından dolayı süvarilikte uzmanlaşmış, at üzerinde gösteriler yapacak kadar mahirleşmiştir. Çerkeslerle Avrupalıların at binme usullerini karşılaştıran yazar, Avrupalıların at üzerindeyken yeteneksizliklerinden dolayı komik göründüklerini söyler. Çerkesler ise gayet zarif bir şekilde âdeta yürüyormuş gibi tüm vücuduna hâkim olarak ata biner. Yazara göre; Çerkesler atın üzerindeki bu kusursuz görünüşlerinin bozulmasından ve dengelerinin sarsılmasından çekindikleri için kamçıyı tercih eder. Usta binicilerin gerçekleştirdiği oyunlar da folklorik nitelik taşımaktadır (Ahmet Mithat 2000: 371). Bu oyunların ilk bölümü olan müzik faslında kemençe, düdük gibi çalgılardan oluşan Çerkes müzikleri yer alır. Yazara göre ise Kafkasya'da en geri kalmış alan musikedir. Yazar; Afrika ve Cezayir'deki milletlerin düdüksüz, kemençesiz, sazsız, tahta değneklere trampetlerle vurduklarında ortaya çıkan sestene aldıkları lezzetle Kafkasların bu musikiden aldığı zevki birbirine benzetir. Yerli çalgılar eşliğinde gerçekleştirilen dansları yazar şu cümlelerle yansıtır:

...Kafkas'ın yerli çalgısı yine yerli kızlar ile erkelerinin aşklarını tahrike kifayet eylediğinden, evvel emirde bir kız, bir erkek el ele veyahut bel kayışlarından tutuşarak hora oynamak suretiyle başlayan oyu, nihayet iki kızın ve bilmünâvebe iki erkek karşılıklı oynamaları derecesine vardı ki, Kafkas raksının bu sureti adeta Avrupalı dansözlerin icra eyledikleri raks kadar ince hünerlerden addolunur. Zira bu rakslar ayakların tabanı veyahut tarağı üzerinde değil, cidden baş parmakların üzerinde icra edilir (Ahmet Mithat 2000: 372).

Çerkes süvarilerinin gösterileri dans ve müzik fasıllarından sonra icra edilir. Süvariler at üzerinde, piyadeler yerde dirsekleriyle vücudunu sürükleyerek silahşörlüklerini kanıtlar. Ziyafet eşliğinde gerçekleştirilen bu gösteriler Kafkas eğlencelerinin temelini oluşturur.

Eğlence anlayışı bağlamında *Gürcü Kızı*'nda geleneksel cenk oyunundan da bahsedilir. Kafkasyalıların süvarilik ve piyadelikte maharetli olması sebebiyle at üzerinde gerçekleştirilen geleneksel cenk oyunlarını çok iyi oynarlar. Bu oyun düğünlerde, ziyafetlerde müzik ve dans fasıllarından sonra gerçekleştirilmektedir.

III. Beşerî Coğrafya

III. I. Bölge Halkının Psikolojik ve Fiziksel Özellikleri

Bir bölgenin coğrafyası insanların fiziksel özelliklerinin ve karakterinin şekillenmesinde önemli rol oynar. *Kafkas* romanında da bölge halkı yaşadığı coğrafyadan oldukça etkilenmiştir. Yazar da coğrafyanın insanın fiziksel özelliklerini uzun uzun tasvir eder. Kafkas halkının güzelliği *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* romanlarında geniş yer tutmaktadır. Gerek kadınıyla gerek erkeği ile bu halkın güzelliği birçok şaire, yazara da esin kaynağı olmuştur. *Kafkas*'ta Gazi Timurtaş'ın eşi ve Kaplan Bey'in annesi olan Şirinşah karakteri ellili yaşlarda, Kafkas âdetlerine sahip çıkan, güçlü, vatansever ve idealist bir kadındır. Aynı zamanda da güzelliğini muhafaza etmeyi başarmış olması Kafkas mizacının bir göstergesidir. Geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan bu kadın, oğlunun Rus kızı Katerina'yla evlenmesine karşıdır.

Şirinşah kadar önemli olan bir diğer kadın kahraman Esmâ Can da Kaplan Bey gibi soylu bir aileden gelir. Katerina'nın aksine eğitilmiş değildir, ancak sahip olduğu meziyetler ve güzel ahlâkı eserde pek çok yerde vurgulanır. Ahmet Mithat, Esmâcan karakteri ile Kafkas kadınlarının güzelliğinin yanında nazını ve istîğnasını da vurgular: “Bu kıt'anın âdât ve ahlâkı iktizasındandır ki, bir kızın yüzüne bakıldığı zaman manalıca tebessüm etmek bile ayıp sayılır” (Ahmet Mithat 2000: 182). Kafkas erkeğinin bir kızı beğendikten sonra kendisini ona kabul ettirebilmesi için çeşitli aşamalardan geçmesi gerekir. Güzel sözlerle kızı taltif eden âşık, nazı ve gururuyla meşhur olan Kafkas kızına kendisini beğendirene kadar uğraşır. Abaza kızlarının gururlu, erdemli, iyi huylu olduğunu vurgulayan yazar, Esmâcan karakteri ile de bu tezini örneklendirir. Yazarın da vurguladığı üzere genç kızlar uzaktaki bir düğüne yanında komşu erkeği ile beraber gidebilir, düğün evinde beraber kalabilir, düğünde dilediğince oynayabilir. Dahası Çerkes kadını erkeğini ölünceye kadar sevebilecek kadar sadakat ve vefa sahibidir. İlâveten yazar, Kafkas kadınlarının çalışkanlığı, iffeti ve güzelliği yanında İslam dinine bağlı oluşlarını da önemser. Aynı zamanda Kafkas kadınlarının vatanseverliği, Şirinşah karakterinden sonra Esmâcan ile de örneklendirilmiştir.

Yazarın Rus kızları ile Kafkas kızlarının karşılaştırılmasına yer vermesi bölge halkının karakterini oluşturan ahlâk anlayışını ve kültürel değerlerini daha net bir şekilde görebilmemizi sağlar. Katerina da bir Rus kızı olduğu hâlde Türk erkeğine âşık olduğu için onun âdetlerine uyararak nazlı ve ağırbaşlı davranır. Katerina kendisini geliştirmiş, bilgili ve kültürlü bir kızıdır, bundan dolayı da Kaplan Bey kendisinden etkilenir. Yine Katerina'nın piyano çalışmasının anlatıldığı satırlarda çalınan parçaların Rus bestekârların Türk havalarını taklit ederek üretmiş olmaları da bölgede Türk kültürünün etkisine bir örnek teşkil eder.

Katerina'nın cümlelerinden Kafkas erkeklerinin düşmanlarına karşı sert ve acımasız, sevdiklerine karşı ise mert ve dürüst bir mizaca sahip olduğu bilgisini de ediniriz. Kafkas erkeğinin savaş esnasında bir cenk aslanı iken tabiatları vahşilik ve gaddarlığın aksine halim ve uysal olarak tasvir edilir, özellikle kadınlar karşısında zarif tavırlarıyla meşhurdurlar. Kadınların mahcupluğu ve iffetine karşılık erkekler de kadınlar karşısında izzet-i nefis sahibi ve saygılıdır. Katerina; Rus erkeklerinin aşklarında sadakatsizce geçici hevesler peşinde koştuğunun buna karşılık Çerkes erkeklerinin ise dört beş cariyesi olmasına rağmen hepsini ayrı ayrı sevmeye muktedir olduğunun altını çizer. Bu romanda Katerina'nın dışında yer alan Rusların (Katerina'nın ailesi Gospodin Brano, Madam Brano, Özden, Kırım despotu vb.) neredeyse hepsi Türkler karşısında önyargılı ve düşmanca tavırlar içerisindedir.

Gürcü Kızı'nda yazar, eserin başından itibaren pek çok yerde Avrupalı-Gürcü kıyaslamasında bulunur. Geleneklerine bağlı, doğal bir hayat yaşayan Gürcülerle Çerkesler aynı düzlemde değerlendirilir ki Gürcüler Hristiyan olmasına rağmen yazarın perspektifinden Müslüman Çerkesler gibi gayet olumlu bir şekilde yansıtılır. Aynı zamanda Peşavilerle Tevşinilerin, Gürcüler içinde en cesur ve en güçlü halk olarak Ruslara boyun eğmeden bağımsız yaşadıkları anlatılır. Haydutluk yapan bu kabileyle Ruslar epey mücadele etmiş ve sonunda bu halk, haydutluk yapmama karşılığında köylerinde bağımsız yaşama hakkını kazanmıştır. Bu cesur halk, dostlarının yanında ise vefakâr ve hoşgörülüdür. Yazar roman da Yalıboyu ahalisinden yola çıkarak “nev’-i Kafkas” denilen Gürcülerin mizaçlarına da yer verir. Erkekleri mütevazı, iyi huylu ve yakışıklıdır. Kadınları ise güzel, iffetli ve temizdir. Yazar bu bölümde de Kafkasyalılarla Avrupa ahalisini karşılaştırarak Batılılaşmanın getirdiği ahlâksızlıklardan bu insanların uzak kaldıklarını vurgular. “Gürcistan’ın eski terbiyesini almış” olarak nitelendirilen Prens Gazub karakteriyle yine “cesur”, “şeci”, “hadid” ve “gazûb” Gürcistan erkeği temsil edilir (Ahmet Mithat 2003: 441). Gürcü erkekleri uzun boylu, iri yapılı, gösterişli vücutları ile süvarilik ve piyadelik yeteneğine doğuştan sahiptir. Bu bağlamda “bıyıkları ve saçları kırmış olmakla beraber Kafkasiler için bir nimet-amîme demek olan boy bos, endam ve çehresi tenasüp ve melâhatını fotoğraf resimlerinde de göstermekte bulunduğu...” sözleriyle betimlenen Çiçyanof karakteri Kafkasya'nın yakışıklı erkeklerine örnek olarak verilir (Ahmet Mithat 2003: 557). Yaşadıkları bölgede yüksek ve engebeli yer şekilleri erkekleri at binmede hünerli olmaya zorunlu kılmıştır. Gürcistan atları da Arap atları ile Macar atları arasında “ufak kıt’alı, iri kemikli ve uzun gerdenli”dir ve Avrupa atlarına nazaran gayet güçlüdür. Eğlence kültürü bölümünde de değerlendirdiğimiz gibi atların bu meziyetleri sayesinde üzerinde sergilenen oyunlar ve süvarilik oldukça gelişmiştir. Ayrıca Gürcülerin güçlü bir bünyeye sahip olup uzun yaşamaları Prens Danyal’ın dövdüğü Tigran karakteri ile de örneklendirilir. Bu adam yaşlı olmasına rağmen yaşlılığın hiçbir emaresini göstermeksizin sağlıklıdır. Anlatıcı yazara göre Gürcülerde doksan yaşındaki bir adamın vücudu bizde altmış yaşındaki adama karşılık gelir.

Prens Danyal karakteri ile yazar, Gürcü kadınlarının ahlâk anlayışına da yer verilir. Avrupa terbiyesi almadığından karşısındaki erkeğe reverans yapıp zarif sözlerle sohbet etmeyi bilmez. Fakat nazı, terbiyesi, vakarı ve iffeti ile Avrupalı kadınlardan üstün görülür. Yazar Prens Danyal vasıtası ile Avrupalı kadınlarla Gürcü kadınlar arasında ahlâk anlayışı çerçevesinde karşılaştırmalar yapar. Avrupalı kadınları çocukluktan itibaren çeşitli mürebbiyeler eşliğinde zarafet dersleri alırken yazar, Gürcü kadınlarının okuma yazma bile bilmediklerini ve nezâketlerinin doğuştan geldiğini söyler. *Kafkas* romanında Katerina karakteri gibi bu romanda da Gürcü kızı Heleni ve Ermeni kızı

Siranoş karakterleri iyi eğitim görmüş, kültürlü genç kızlardır. Siranoş'un dört yabancı dil bilmesi, müzik ve resimle ilgilenmesi, piyano benzeri klavsen isimli erganun çalması, mürebbiyelere ve hizmetçilere sahip olması bu coğrafyada da Osmanlı'da olduğu gibi Avrupaî eğitim tarzının varlığının kanıtıdır.

Gürcü kızlarının güzelliği eserde geniş yer bulur. Ülkeyi “tenasüb-i endâm ve melâhât-i vechiyye memleketi” olarak adlandıran yazar, kadınların ve erkeklerin fiziksel kusursuzluğunun bu topraklara özgü bir şey olduğunu dile getirir. Anlatıcı yazar, bu kadınlarının ahlâk anlayışı gibi güzelliklerini de Avrupalı kadınlarla kıyas eder ki ona göre Avrupalılar arasında güzellikleri en çok dikkati çeken Gürcülerdir. Diğer Avrupa ülkelerindeki kadınlar güzelliklerini sun'î malzemelere borçlu iken bu ülkenin kadınları doğal güzellikleriyle kendilerinden söz ettirmektedir. Dolayısıyla anlatıcı yazara göre bu halkın alelade çirkinlikleri Avrupa'nın alelade güzellikleriyle kıyas olunabilecek derecededir. Bu bağlamda Prenses Danyal dışında Heleni ve Siranoş karakterleriyle de Kafkas güzelliğini temsil eden karakterlerdir. Siranoş değirmi çenesi, iri gözleri, siyah kalın kaşları ve gür siyah saçları, burnu, dudakları ve çenesi ile yazarın deyimiyle “Ariyan cinsinin en mükemmel bir nüshası olduğunu gösterir ise de bu eşkâl-i Acemânesiyle beraber yosma bir kız addolunmak hukukuna tamamen sahip sayılır” (Ahmet Mithat 2003: 555). Heleni ise beyaz çehresi, badem gözleri, ufak yumru çenesi ve ince telli koyu kumral saçları ve fidan boyu ile “nev-i Kafkasîsinin nüsha-i kübrâsı olduğunu her ehl-i dikkate teslim ettirir güzellerdendir”(Ahmet Mithat 2003: 555). Heleni, Acem sarayında tabiatı itibariyle Siranoş'tan üstün olduğunu ispatlar ki burada yine iki kadın arasında ahlâk ölçütleri doğrultusunda yapılan karşılaştırmalar öne çıkmaktadır.

III. II. Etnik Yapı

Kafkasya farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Çerkeslerden Çeçenlere, Ermenilerden Gürcülere, İranlılardan Almanlara çeşitli milletlerden çok sayıda insan bu topraklarda sosyal ve kültürel olarak etkileşim içerisinde bulunarak bir arada yaşar. *Kafkas*'ta kahramanların Abaza olması vesilesi ile Abazaların hayatı ile ilgili pek çok bilgi verilir. Bu bölgeye Kırım'dan, Hocabey'den, Azak'tan, Novogorod'tan, Petersburg'tan ve Moskova'dan pek çok Rus muhacir gelerek bölgenin etnik çeşitliliğini arttırmışlardır. Ahmet Mithat, coğrafi şekillerin buradaki kavimlerin hareketliliğini engellediğine de dikkati çeker ve coğrafya ile etnik grupların yaşayışı arasında bağ kurar (Ahmet Mithat 2000: 164). Rusların bölgede uyguladığı Slav politikaları da eserde kendisine geniş yer bulur. Abazalar Kafkas milletleri içinde en eski topluluklardan biri oldukları için gelenekleri, görenekleri çoktur, ancak uzun yıllar Rusların etkisinde kaldıklarından diğer Kafkas toplulukları gibi kadim âdetlerini yeterince muhafaza edememişlerdir.

Gürcü Kızı romanında bu bölgedeki etnik hareketliliğin yoğun olduğunu anlatıcı yazarın Kafkaslara giden bir turist için en az beş, altı dil bilen bir tercüman bulmasını zaruri gördüğünden anlarız. Özellikle Anapa'dan Bakü'ye kadar olan bölgede pek çok farklı milletin bir arada yaşadığı vurgulanır. Bölgedeki etnik yapının önemli bir bölümünü oluşturan Almanlar ise Kura vadisindeki köylere yerleşmiştir (Ahmet Mithat 2003: 498). *Gürcü Kızı* romanının önemli kahramanlarının Ruslardan bağımsız yaşayan Peşavi ve Tevşini adlı Gürcü kabilelerinden olması yine bölgenin etnik yapısına işaret eder. Bu cesur, güçlü adamlar haydutluk etmeme şartıyla Ruslardan bağımsızlıklarını kazanabilmişlerdir. Cesur oldukları kadar vefakâr ve sabit olmaları, misafire izzet ü ikramda ellerinden geldiği kadar cömert davranmaları önceden de dediğimiz gibi bu

insanların önemli niteliklerindedir. Romanda Türkmenler, Abazalar, Dağıstanlılar, Çeçenler, Tatarlar, Gürcüler, Ruslar ve Çerkeslerin bir arada bulunması Kafkasların kozmopolit yapısını gözler önüne serer. Yazar, Bakü’de yaşayan İranlı Mecusilere de yer vererek yine etnik çeşitliliğe dikkati çeker. Kafkaslarda Bakü şehri çevresinde yer alan “neft” denilen petrol madenlerin varlığı ateşperestler tarafından kutsal görüldüğünden bu bölgeye yerleşmişlerdir (Ahmet Mithat 2003: 519-520).

Yine Tiflis etnik yapısı ile en yoğun şehirdir ki nüfusu elli bin kişi civarındadır. Gürcüler dışında Tiflis şehri halkının çoğu Ermeni, Tatar, Rus, Yahudi ve Almanlardan oluşur. Romanda sözü edilen zamandan (1864) otuz- otuz beş sene önce kolera salgını nedeniyle nüfusun üçte ikisi yok olmuştur. Dolayısıyla Kafkas coğrafyasının farklı dinlere ve milletlere ev sahipliği yapmaktadır. Elverişli doğa koşulları, verimli tarım arazileri de insanları bu bölgeye çeken önemli sebeplerdendir.

IV. İktisadî Coğrafya

Bir bölgenin coğrafi konumunun sonuçları olan tarımsal çeşitliliği, yeraltı madenlerinin zenginliği, sanayileşme hızı iktisadî coğrafyasını oluşturur. *Gürcü Kızı*’nda Kafkasların ekonomisi ile ilgili geniş bilgilere ulaşmak mümkündür. Romanda adı geçen Azof kasabası ticari bir değere sahiptir. Rusya’nın en işlek iskeleleri burada yer alır, kara tarafından gelen Karadeniz ve Yeni Kale yoluyla Azak Denizi’ne giren gemiler buradan yükletilir ve bu gemilerin taşıdığı ithal mallar Rusya’nın içlerine kadar götürülür. Şehir, bölgenin ticari hareketliliğini sağlayan önemli bir üs konumundadır ki bu vesile ile her millettten pek çok işçi de burada çalışarak bölgenin ekonomisini canlandırır Yine Kafkaslarda tuz ticaretinin önemli bir geçim kaynağı olduğu dile getirilir (Ahmet Mithat 2003: 465)

Tiflis de Kafkas coğrafyasında ticari bir merkezdir. Aynı zamanda Tiflis coğrafi konumu itibariyle de tarımsal faaliyetler için oldukça elverişli alanlara sahiptir. *Gürcü Kızı*’nda bu şehrin ziraî faaliyetlerine geniş yer verilir (Ahmet Mithat 2003: 499-500). Bölgenin ticaret merkezlerinin yanı sıra o dönemin diğer önemli ticaret merkezlerine de değinilir. Hikâyeyi anlatan seyyahın “Franko Cermen Ticâret-i Şarkıyye Kumpanyası”na vakıf olması sebebiyle bu ticaret yollarını tespit edebilmemiz mümkündür. Hamburg merkez olmak üzere Hindistan ve İran’dan da biri deniz, diğer ikisi kara ticaret yolu üzerinde yer alan kumpanyanın azaları vasıtasıyla romanda pek çok ticaret şehrinin adı geçer. Yine bu eserden hareketle Kafkas Dağları’nda yüklü miktarda altın rezervleri bulunduğu rivayetine de ulaşılır. Ayrıca bölgedeki petrol madenlerinin varlığı da iktisadî önem arz eder. Amerikalıların petrol gazı sayesinde milyonlar kazanmasını çekemeyen Avrupalı tüccarların, 1864’ten itibaren Amerika ile rekabete girerek Hazar Denizi sahilinde o zamana kadar Rusların işletmediği petrol rezervlerine sahip olmak hevesi bölgenin iktisadî hareketliliğini canlandırmıştır (Ahmet Mithat 2003: 416). Seyyahın üye olduğu şirket de onu petrol rezervlerine ulaşmak sebebi ile Kafkaslara gönderir. Seyyah, bu seyahatte Hamburg’tan Viyana’ya, Tuna nehri vasıtasıyla Golos’a, oradan başka bir vapurla İsmailof denen Besarabya iskelesine varır. Ardından kayıkla Odessa’ya ve Sivastopol yoluyla Azak limanına giden bir vapur aracılığı ile de Anapa’ya ulaşır. Anapa’dan Abaza ülkesine geçilerek Kutais kasabasına ve Argani ile Terek nehirlerinin kaynağı olan Mozdok kasabası üzerinden Daryal geçidini geçerek Tiflis’e varılması planlarıyla hareket edilir. Devamında da Kür nehri ile Hazar Denizi’ne ulaşıp Bakü limanına gelmesi bu seyahatin yol haritasını oluşturur. Seyyahın bu güzergâhi eserin coğrafi yönünü görebilmemize de olanak verir. Dahası Anapa Kalesi’nin geçmişine de

yer vererek bu kalenin ticari önemini de anlatır. Kuban nehri ticaretini Tamanlıların elinden alıp kendi idaresi altına geçirmek için Ferruh Ali Paşa, bu kaleyi yeniden inşa ettirmiştir. O dönem ise Rusların himayesi altında bulunan bu kale iktisadî değer olarak Taman, Kerç ve hatta Akfa'dan bile önceliklidir, bu sebeple kale “bütün Rusya'nın iskelesi” olarak adlandırır (Ahmet Mithat 2003: 419).

SONUÇ

Bu bildiriye; *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* romanları ekseninde Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerine yansıyan Kafkas coğrafyası incelenmiştir. Fizikî coğrafya başlığı altında Kafkasların yer şekilleri, iklimsel koşulları ve tabii güzellikleri ele alınmıştır. Bilhassa şehirleşme ve mimari bağlamında Batılılar ile Türkler arasında kıyaslamalarda bulunduğu görülmüştür. Yine bu başlıkta romanda geçen önemli şehirlere ve buralarda bulunan tarihî mekânlara değinilmiştir.

Kafkasyalıların sosyal hayatı, uğraş alanları ve coğrafya olan ilişkileri beşerî coğrafya başlığı altında değerlendirilmiştir. Bölge insanının ruhsal ve fiziksel özellikleri de coğrafya ile ilişkilendirilmiştir. Bölgedeki etnik gruplara yer verilerek bölgenin kozmopolit yapısı da gözler önüne serilmiştir. Düğünlerden cenaze törenlerine, giyim tarzından âdetlere, eğlence anlayışından yemek kültürüne Kafkasların kültürel değerleri kültürel coğrafya başlığı altında da ele alınmıştır. İktisadî coğrafya başlığı ile bölgenin iktisadî olanakları değerlendirilmiştir. Kafkasların yer altı ve yer üstü zenginlikleri anlatılarak nüfusun bu derece yoğun olmasının bir nedeninin de coğrafyanın sunduğu iktisadî ayrıcalıklar olduğu görülmüştür.

Coğrafya merkezli okuma sonucu Ahmet Mithat'ın *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* eserleri yeniden anlamlandırılmıştır. Ahmet Mithat'ın uzun araştırmalar sonucunda yazdığı *Kafkas* ve *Gürcü Kızı* mekânı derinleştirip geliştiren, coğrafi değeri olan eserlerdir, diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Ahmet Mithat Efendi (2018) “Roman ve Romancılık Hakkındaki Mütalaamız”, *Edebiyat Yazıları II*, (Yay. Haz. H. Harika Durgun ve Fazıl Gökçek), *Ruhu*, Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 77-83.

(2000) *Çengi-Kafkas-Süleyman Müslî*, (Yay. Haz. Erol Ülgen ve Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

..... (2003) *Haydut Montari-Diplomalı Kız-Gürcü Kızı yahut İntikam-Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, (Yay. Haz. Erol Ülgen ve Fatih Andı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BARGAN, Hüseyin (2002) “Ahmet Mithat Efendi ve İdil-Ural Türkleri”, *Türk Dünyası Dergisi*, S. 13, ss. 21-42.

BİLGİÇ, Neşe (2008) *Ahmet Midhat Efendi'nin Letâif-i Rivâyât Adlı Eserinin “Edebiyat Coğrafya Merkezli” İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

CANKILIÇ, Adnan (2003 Mart) “Türk Edebiyatında Çerkesler”, İstanbul Bağlarbaşı KKKD’de yapılmış sunum metni. (24. 08. 2011 tarihinde www. circassianCenter.com adresinden erişilmiştir.)

COBUTOĞLU ASLAN, Serap (2014) *Ahmet Midhat Efendi’nin Eserlerinde Edebiyat Coğrafyası: Karadeniz ve Çevresi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.

Fatih Kerimî (1913) “Merhum Ahmet Mithat Efendi ve Şimal Türkleri”, *Türk Yurdu*, S. 30, ss. 97-98

KAPLAN, Mehmet (1978) “Edebiyat Coğrafyası”, *Nesillerin Ruhü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, ss. 185-188.

KAYA, Can (1952) *Abdülhak Hâmid Üzerinde Edebiyat Coğrafyası Bakımından Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

KEFELİ, Emel (2006) *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, 3F Yayınevi, İstanbul.

....., (2006) “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Acâib-i Âlem”, (Yay. Haz. ESEN, Nüket ve KÖROĞLU, Erol), *Merhaba Ey Muharrir (Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss. 217-230.

....., (2009) “Coğrafya Merkezli Okuma”, *Turkish Studies*, C. 4, S. 1, ss. 423-433.

KORAT, Gürsel (2005) “Yazar ve Coğrafya”, *Kitaplık*, S. 82, ss. 52- 55.

OKAY, Orhan (2008) *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1998) “Ahmet Mithat İdil-Ural’da”, *Türk Dünyası Dergisi*, Güz, S. 6, ss. 663-669.

ŞAHİN, Erdal (1999) “Osmanlıların Kazan Tatar Türklerinin Kültürü ve Diline Etkileri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt 9, ss. 353-360.

TOPÇU, Hayrünnisa (2009) *Rızaeddin bin Fahreddin’in Ahmed Midhat Efendi Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.